

***Krieg und Zwangsmigration in Südosteuropa 1940–1950. Pläne, Umsetzung, Folgen*, ur. Mathias Beer. Stuttgart: Franz Steiner Verlag (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 22), 305.**

Različite vrste migracija bile su, jednako kao i danas, sastavni dio života ljudi. Međutim, historičarima su uvijek naročitu pažnju privlačile one migracije koje su u svojoj pozadini imale određene, uglavnom političke, katalizatore. To su najčešće bile prisilne migracije u kojima su eksponenti različitih politika sa „svog teritorija“ nastojali fizički ukloniti pripadnike etnija, koji mu u njihovoj viziji nisu pripadali. U 20. stoljeću, u Evropi, procesi prisilnih migracija bili su najintenzivniji u periodu Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Stoga, pitanje prisilnih migracija u ovom periodu predstavlja izazov za mnoge istraživače da pokušaju dati novo viđenje ovih događaja i procesa kojima su bili pogođeni milioni ljudi.

U Štutgartu je 2019. godine izdavačka kuća *Franz Steiner Verlag* publicirala knjigu *Krieg und Zwangsmigration in Südosteuropa 1940–1950. Pläne, Umsetzung, Folgen*,

koja predstavlja zapravo skup radova u kojima je 14 autora tematski obuhvatilo najznačajnija kretanja i pitanja kada je riječ o prisilnim migracijama u jugoistočnoj Evropi, a koje su se odvijale tokom Drugog svjetskog rata ili kao direktna posljedica njegovog kraja. Autori su se vodili ciljem da svojim radovima pokušaju rasvijetliti utjecaj i odnos rata s migracijama, zbog čega i jeste u razmatranje uzet vremenski period od 1940. do 1950. godine, jer upravo on omogućava da se i prisilne migracije stanovništva nakon Drugog svjetskog rata sagledaju kroz prizmu direktne veze s migracijama stanovništva tokom rata. Također, uključenost više autora omogućila je uredništvu da predstavi sliku prisilnih migracija čitave jedne regije te da se zapravo izvrši svojevrsna komparacija s istim procesom u različitim zemljama poput Mađarske, Rumunije ili Jugoslavije.

U prvom radu naslovljenom „Krieg und Zwangsmigrationen in Südosteuropa 1940–1950. Ein thematischer und forschungsgeschichtlicher Aufriss“, koji ujedno predstavlja uvodnu studiju i osvrt na historiografsku produkciju o temi prisilnih migracija, autor Matthias Beer ukazao je na nekoliko vrlo bitnih faktora za razumijevanje uzroka nasilnog izmještanja, protjerivanja, pa i fizičkog uklanjanja stanovništva u Evropi u periodu 1940–1945. Slijedeći teorijske postavke i zaključke britanskog historičara Carlilea Aylmera Macartneyja, objavljene 1934. godine u studiji *National States and National Minorities*, autor je pokazao da jedan od glavnih uzroka dešavanja tokom Drugog svjetskog rata leži u nesposobnosti i nemogućnosti nacionalnih država koje su nastale nakon Prvog svjetskog rata da na adekvatan način riješe pitanje nacionalnih manjina. Obaveze iz niza ugovora kojima su zemlje poput Austrije, Mađarske, Rumunije, Jugoslavije i dr. trebale osigurati sva prava nacionalnim manjinama na svom teritoriju, uglavnom nika da nisu zaživjele. Naprotiv, 1920.

godinu obilježila je dominantnost pokušaja nacionalnih država, ili barem onih koje su to trebale postati, da asimiliraju i maksimalno integriraju nacionalne manjine. Cjelokupna geopolitička stvarnost Evrope nije išla naruku ni onim zemljama i vladama koje su željele ovo pitanje okončati pozitivno za sve faktore, jer je 1930-ih godina, usljed jačanja ekstremnodesničarskih režima, ovo pitanje postalo potpuno marginalno. Agresivnom politikom nacionalsocijalističke Njemačke i „ispravljanjem“ niza „historijskih grešaka“ započelo je prekranje političke karte Evrope, a posljedično tome prisilno premještanje, protjerivanje i istrebljenje pojedinih etnonacionalnih grupa, što je svoj vrhunac imalo početkom rata na prostoru jugoistočne Evrope. Težak položaj nacionalnih manjina tokom rata nije se mnogo promijenio ni njegovim završetkom. Mnoge nacionalne manjine, naročito u Njemačkoj, morale su trpjeti revanšizam novouspostavljenih socijalističkih režima i osvetu pobjednika. Autor je pokazao da su strane službe još tokom rata pretpostavljale tok događaja, pa se

u skladu s tim poziva na studiju koju je za Foreign Office napravio historičar Arnold Toynbee.

U svom govoru u Poznanju 3. augusta 1944. godine, vođa jedinica SS i jedan od najmoćnijih političara nacističke Njemačke Heinrich Himmler je govorio o jedinom mogućem scenariju po kojem će Nijemci postati sila koja donosi red na Balkanu, ali i cijeloj Evropi, o uspjesima germanizacije i neminovnosti germanske Evrope. Ovakav istup može se okarakterizirati kao spisak želja očajnika koji nije bio spreman prihvatiti realnost i poraz politike koju je kreirao i provodio. Ipak, Isabela Heinemann u svom radu naslovljenom „Rassische Bestandsaufnahme, Umsiedlung, Eindeutschung. Grundlinien der NS-Germanisierungspolitik für Südosteuropa“ ukazuje na to da nacistička politika germanizacije Evrope nije bila samo „bolesna vizija“ grupe političara već da je tokom rata za milione ljudi to predstavljalo pakao na zemlji. Protjerivanje, premještanje i preseljavanje, masovna ubijanja i genocid bili su realnost onih koji se nisu uklapali u idealnu sliku

Evrope. Heinemann predstavlja osnovne crte nacionalsocijalističke rasne politike i premještanja stanovništva koje je bilo izrazito prisutno na onim prostorima koje su njemačke trupe okupirale ili anektirale. Raseljavano je lokalno stanovništvo, a na njihove posjede doseljavani su folksdojčeri koji su prethodno prolazili kroz rigoroznu rasnu kontrolu. U drugom dijelu rada autorica detaljnije piše o važnosti i mjestu jugoistočne Evrope u planovima SS, kojima se pokušavala stvoriti homogenizirana etnička slika Evrope. Iako u glavnom planu za preseljavanje stanovništva, tzv. *Generalplan Ost*, jugoistočna Evropa nije posebno spomenuta, autorica smatra da se ovaj prostor jednako tretirao u nacističkoj politici germanizacije, jer su svojim djelima nacisti pokazali da su suštinski iste mjere pripremljene i provedene na prostoru cijele Evrope. Osvrćući se na nacističko rasno profiliranje stanovništva ovog prostora, preseljavanje Nijemaca i težnje za uništenjem Jevreja, Heinemann zaključuje da je nacistička politika u ratnom kontekstu, ali i kolaboracionizam njihovih saveznika, stvorio uvjete

za praktično provođenje ideje o homogenizaciji etničkog pejzaža Evrope s jasnim granicama i etnički čistim prostorima.

Pitanje holokausta nad Jevrejima Srbije tretirano je u radu „Die Vernichtung der Juden in Serbien 1941/1942“, a njegov autor je Walter Manoschek. Fokus autora u radu je poglavito na praksama i motivima masovnog istrebljenja Jevreja te uloge koju su imali okupacioni organi u Srbiji. Naročita pažnja posvećena je generalu Franzu Böhmeu, pod čijim komandovanjem je u Srbiji do sredine 1942. godine uništena većina Jevreja, te ulogi koju je imao u tom procesu. Manoschek detaljno ističe faze uništenja Jevreja, pravi određene komparacije s drugim zemljama i daje odgovor iz kojeg razloga su postupci prema Jevrejima bili tako okrutni i tako brzo provedeni, te u kojem odnosu se oni nalaze naspram aktivnosti Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP).

U narednom članku pod naslovom „Deportationen in Rumänien 1941–1943. Zum Forschungsstand und neuen vergleichenden Ansätzen“ Mariana Hausleitner govori o sudbini Jevreja i Roma u Rumuniji

tokom Drugog svjetskog rata. Autorica je svoju pažnju usmjerila na propitivanje stepena proučenosti pitanja deportacija Jevreja i Roma u Rumuniji, ali i na ogromne demografske posljedice koje su nastale u ovom periodu. Također, predstavljajući dinamiku razvoja holokausta nad Jevrejima i Romima, ukazuje na određene promjene, poput toga da su rumunske vlasti tokom 1943. i 1944. godine počele pomagati Jevrejima i organizirati povratak određenih grupa njihovim domovima. U konačnici, Hausleitner je ukazala na dosadašnje pristupe te istakla kako je nužno vršiti komparaciju okupacionih sistema i tako pokušati identificirati određene specifičnosti u dinamici i praksi provođenja genocida u Drugom svjetskom ratu.

Prvi rad koji tretira prostor i prošlost Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu je rad Daniele Simon pod naslovom „Politische Absichten und Zwangskonversionen im Unabhängigen Staat Kroatien. Das Beispiel des Bezirkes Derventa 1941/1942“. Autorica predstavlja ključne odluke i strategije koje su bile na snazi u Ne-

zavisnoj državi Hrvatskoj (NDH), kojima su regulirani vjerski prijelazi uglavnom pravoslavnog stanovništva na katoličanstvo. Stavljajući fokus na prisilne konverzije u Derventi, omogućeno je jasnije sagledavanje posljedica koje su nastajale kao rezultat odluka viših nivoa vlasti, ali i isticanja ključnih mehanizama na lokalnom nivou. Simon smatra da konverzacijska politika koju je vodio NDH nije bila zamjensko rješenje, već jedna u nizu mjera usmjerenih prema rješavanju „srpskog pitanja“, a jedna od potvrda za takvu tezu jeste upravo to što su postojala jasna pravila pomoću kojih je srpsko stanovništvo moglo konvertirati i tako poboljšati svoj položaj u NDH.

Naredni rad pod naslovom „Dangerous Triangle. Experts, Military, and Bureaucrats in the Politics of Ethnic Cleansing in World War II Romania“ Vladimira Solonaria tretira pitanje etničkog čišćenja u Rumuniji tokom Drugog svjetskog rata. Predstavljajući političku viziju, strategije i konkretne mjere koje su nosioci moći u Rumuniji poduzimali u svrhu etničke purifikacije, autor je prezentirao

način na koji su rumunski nacionalisti planirali homogenizirati etničku sliku zemlje u kojoj je procent nacionalnih manjina prije početka Drugog svjetskog rata iznosio više od 20%.

U radu pod naslovom „Staatliche Ethnopolitik und Ethnopolitik. Bulgarien als paradigmatischer Fall“ Stefan Troebst predstavio je proces stvaranja etnički homogene države na primjeru Bugarske komparirajući je sa Švedskom. Ukazujući na niz metoda i sredstava kojima se Bugarska koristila kroz prošlost u različitim trenucima, poput Prvog balkanskog, Prvog i Drugog svjetskog rata, Troebst pokazuje da je Bugarska tipičan primjer zemlje koja, suštinski od svog nastanka, provodi politiku etničke purifikacije. Ipak, procesi poput demokratizacije, evropeizacije i globalizacije društva te težnje za članstvom u Evropskoj uniji doveli su do toga da pripadnici mnogobrojnih nacionalnih manjina koji su tokom 20. stoljeća prisilno protjerani iz Bugarske dobiju bugarsko državljanstvo te tako povećaju broj nacionalnih manjina u Bugarskoj na oko 15% i suštinski anuliraju rezultate

politike etničkog čišćenja.

Michael Wedekind u radu pod naslovom „Deutsche Umsiedlungspläne im besetzten Slowenien 1941–1945. (Oberkrain und Untersteiermark)“ analizira politiku i planove nacionalsocijalističke Njemačke u Sloveniji nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije. Ističući pojedinosti u procesu provođenja prisilne razmjene stanovništva zasnovanog na etničkim i rasnim principima, autor pokušava rasvijetliti i ulogu ekspertnog kadra, kako u kreiranju politike tako i u samom njenom provođenju. Kolonizacijom etničkih Nijemaca, ali i asimilacijom onih etničkih grupa koje su za to smatrane pogodnim, trebao se stvoriti dodatni etnički homogen prostor.

Jedan od radova koji tematski potpuno tretira prostor i prošlost Bosne i Hercegovine jeste rad „Umsiedlung und Vertreibungen. Zur Geschichte der Deutschen aus Bosnien 1941–1950“ čiji je autor Carl Bethke. U ovom radu autor je predstavio sudbinu Nijemaca s prostora današnje Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu i neposredno nakon njegovog kraja. Ukazano

je na to da odnos Nijemaca s različitim vojno-političkim faktorima i njihovo držanje prema njima tokom rata nisu bili presudni za sudbinu Nijemaca kada je rat završen. Interniranju u logore poput Nove Topole, nekadašnjeg njemačkog naselja Windthorst, kao i stradanju bili su izloženi i oni Nijemci koje su tokom rata nacisti prisilno izmjestili i preselili. Na kraju rada autor se osvrće i na život bosanskohercegovačkih Nijemaca u decenijama nakon rata, kulturu sjećanja te ostatak njihovog života u sjevernoj Bosni.

Sličnu temu, ali za prostor Srbije, predstavio je Zoran Janjetović u radu „Feinde der Nation. Ausweisungen aus Serbien am Ende des Zweiten Weltkrieges“. Tretirajući pitanje „nepoželjnih“ ili „neprijateljskih“ skupina, autor pokazuje kako su Nijemci, Mađari i drugi narodi, naročito u Vojvodini, na kraju rata zbog stvarne i eventualne kolaboracije bili izloženi masovnom progonu, interniranju u logore i, u konačnici, prisilno iseljeni. Autor komparira postupanje novog socijalističkog režima prema Nijemcima i Mađarima i ukazuje na neke različitosti. Dok je, s jedne strane, prema

Nijemcima zadržan kontinuitet, u postupanju prema Mađarima su vidljive određene promjene uvjetovane ponajviše blizinom Mađarske i lakšim postizanjem dogovora između zemalja koje su se postepeno razvijale u blok socijalističkih zemalja Evrope. Janjetović se u radu osvrće i na albansku narodnu zajednicu i pokazuje ključne razloge zbog kojih oni nisu bili izloženi istom procesu poput nacionalnih manjina u Vojvodini.

Odnosom Jugoslavije prema njemačkoj nacionalnoj manjini i postupanjem savezničkih zemalja prema tom pitanju bavio se Ray M. Douglas u radu „Well Down to Dachau Standards. The western Allies and the Expulsion of the Yugoslav Germans“. Ističući neopravdanu okrutnost, s obzirom na to da se radilo uglavnom o ženama i djeci, te prisilnu deportaciju Nijemaca koju je organizirala jugoslavenska vlast u postratnom periodu, autor predstavlja različita mišljenja odgovornih lica u redovima saveznika koji nisu uspjeli pronaći odgovarajući mehanizam pomoći za izbjeglice iz Jugoslavije na kraju rata. Douglas pokazuje kako su postupale oku-

pacione uprave u Njemačkoj, naročito britanska, koje su svojim odbijanjem da prihvate mnogobrojne izbjeglice učinile da Austrija postane svojevrsna tačka žarišta i mjesto privremenog okupljanja izbjeglica. Ipak, krupna politička pitanja na međunarodnom polju i tada su igrala mnogo značajniju ulogu od sudbine „običnog“ čovjeka, pa se borba protiv Staljina, kako na globalnom planu tako i u Jugoslaviji, postavila kao primarni problem i učinila da se pitanje iseljenja Nijemaca iz Jugoslavije okonča, a nesuglasice zapadnih zemalja s Jugoslavijom zaborave.

Rad pod naslovom „Flucht, Internierung, ‘Abschub’ und Wiederbesiedlung. Zwangsmigrationen und Bevölkerungsaustausch in der Vojvodina 1944–1948“ autora Michaela Portmanna još je jedan u nizu koji tretira pitanje prisilnog iseljavanja stanovništva u Srbiji, tačnije u Vojvodini. Portmann kroz prizmu sukoba „tradicionalnog“ i „internacionalnog“ u redovima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) pokazuje i objašnjava kako dolazi do tog načina postupanja prema nacionalnim manjinama u Vojvodini, koje je zauvijek promi-

jenilo njenu etničku sliku te ekonomski i kulturološki uzdrimalo razvoj ove regije. Autor se u radu osvrće i na kolonizaciju ove regije od pripadnika NOP-a koji su živjeli u siromašnijim krajevima Jugoslavije i ukazuje na povezanost ovog procesa s interniranjem u logore i protjerivanjem „nepoželjnog“ stanovništva.

Agnes Toth u radu „Zwangsmigration und Machtumstrukturierung in Ungarn 1944–1948“ predstavlja proces uspostavljanja nove vlasti u Mađarskoj od kraja rata do 1948. godine i različite oblike terora, poput likvidacije, kažnjavanja i protjerivanja, a koji su u tom periodu vršeni nad više od milion građana Mađarske s ciljem potpunog ili djelimičnog uništenja različitih društvenih grupa. Posebnu pažnju autorica je posvetila procesu sovjetizacije Mađarske koja se odvijala paralelno s uspostavom socijalističkog režima u ovoj zemlji i ukazuje na ulogu Sovjetskog Saveza u prisilnim migracijama u Mađarskoj, s obzirom na to da je veliki broj ljudi koji je ovim procesom bio pogođen, bio odveden na prisilni rad upravo u ovu državu.

U posljednjem članku „Der ‘Fall Italien.’ Flucht, Vertreibung und Deportationen im italienisch-jugoslawischen Grenzgebiet 1922–1954“ Tobias Hof tretira pitanje migracija u pograničnom prostoru Italije i Jugoslavije. Propitujući uspješnost i provođenje politike i procesa stvaranja etnički čistih prostora, autor je problem migracijskih kretanja, uglavnom prisilnog karaktera, u ovoj regiji podijelio na tri faze. Nakon Prvog svjetskog rata Italija je pokušavala kulturološki asimilirati slavensko stanovništvo na prostoru koji joj je bio ustupljen. Ipak, tokom Drugog svjetskog rata, usljed vojnih neuspjeha, Italija je pristupila i pokušaju fizičkog uklanjanja slavenskog stanovništva s ovog prostora. Prema autoru, u posljednjoj postratnoj fazi ovog pitanja dinamiku odnosa vodila je Jugoslavija koja je svojim mjerama uzrokovala da ogromna većina Italijana napusti teritorije koje su međunarodnim pregovorima pripale Jugoslaviji.

Naposljetku, sadržaj ove publikacije može biti koristan brojnim istraživačima jer obuhvata više tematskih okvira u značajnom vremenskom rasponu te tretira proš-

lost više naroda i država. Radovi koji se nalaze u ovom zborniku omogućavaju jednostavnije sagledavanje i poređenje jednog procesa koji se odvijao paralelno u više zemalja, te pri tome imao svoje zajedničke faktore, ali i specifičnosti. Pristup koji je korišten pri nastajanju ove knjige pokazuje jedan od

načina za istraživanje ne samo prisilnih migracija već i drugih tema, jer multiperspektivnost, multidisciplinarnost i komparaciju ne čini samo deklarativnim pojmovima, nego čitaocu pruža mogućnost da isti problem razmatra upravo na taj način.

Ajdin Muhedinović

Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnog socijalizma*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019, 863.

Nikica Barić, znanstveni saradnik Hrvatskog instituta za povijest, autor je obimne, ali interesantne knjige *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnog socijalizma*, koja je 2019. godine izašla u izdanju njegove matične institucije, a nastala u okviru projekta „Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma“, koji je finansirala Hrvatska zaklada za znanost. Knjiga se sastoji od *Uvoda*, četiri tematska dijela s nizom poglavlja i potpoglavlja (koja nisu navedena u *Sadržaju* na početku knjige), *Zaključka*, obimnijeg sažetka na engle-

skom jeziku, *Kazala osoba*, popisa korištenih izvora i literature, popisa izvora ilustracija te popisa kratica. Tehnički je savršeno urađena u tvrdim koricama i obogaćena velikim brojem fotografija, ilustracija, karikatura i isječaka iz štampe. Hronološki sadržaj knjige obuhvata dinamičan period posljednje decenije socijalizma, od smrti Josipa Broza Tita pa do prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj i pobjede HDZ-a u Splitu.

Prilikom istraživanja autor je, osim naučne i stručne literature i članka, koristio neobjavljenu arhivsku